

אוכלוסייה אזרחית ואסירים: המקרה של עובדי כפייה יהודים מהונגריה במחנות באוסטריה שרי ראובני

אחרי כיבושה של הונגריה בידי הצבא הגרמני במרס 1944 הפכו יהודי הונגריה לנתונים באופן מלא בידי הרייך הגרמני. כ-450,000 יהודים גורשו מערי השדה לאושוויץ תוך פרק זמן קצר בתירוץ של שילוח כוח עבודה לרייך. את הכללת הילדים והזקנים במשלוחים תירצו בכך שהיהודים יעבדו יותר ביעילות אם בני משפחתם נמצאים לצדם. גרמניה הנאצית אכן זקוקה הייתה לידיים עובדות בחודשים ההם; אבל עם זאת, לקראת בואם של המשלוחים מהונגריה שופצו באושוויץ תאי הגזים, והוחזר לניהול המחנה מפקדו הראשון רודולף הס. ב"מבצע הס" נרצחו כ-75% מיהודי הונגריה עם הגעתם לאושוויץ בקיץ 1944.

גורל מיוחד היה מנת חלקם של כ-15,000 יהודים מערי המחוזות שגורשו בסוף יוני לאוסטריה למחנה המעבר בשטראסהוף (Strasshof) ומשם פוזרו לעשרות יישובים ולמאות מקומות עבודה באוסטריה-תחתית ובווינה רבתי. בין היסטוריונים מתנהל ויכוח לגבי קבוצה זו. האם מגורשי שטראסהוף נשלחו לאוסטריה ולא לאושוויץ (כרוב יהודי ערי המחוז) כתוצאה של המשא ומתן וההסכם בין ישראל קסטנר לאייכמן שהתנהל בבודפשט, ו"הושמו על הקרח" כמועמדים לחילופין או, האם נשלחו לעבודת כפייה על פי בקשתו של ראש עיריית וינה בלאשקה (Blaschke) כפי שעולה מתשובתו של ארנסט קלטנברונר (Kaltenbrunner), ראש משטרת הבטחון (RSHA) על מכתב הבקשה של בלאשקה? אין מטרתו של מאמר זה לפסוק בין הדעות השונות בעניין אלא לעסוק בהיבטים הקשורים לגורלם המיוחד של אסירים יהודים אלה.

אחרי הפסקת הגירושים הגדולים מהונגריה ב-8 ביולי על ידי העוצר מיקלוש הורטי נותרו בהונגריה בני הקהילה היהודית בבודפשט והגברים בפלוגות העבודה בלבד. גורלם נחרץ עם עליית מפלגת "צלב החץ" לשלטון בעזרת הגרמנים ב-15 באוקטובר. ממשלת "צלב החץ" הייתה מוכנה להמשיך הן במלחמה לצד גרמניה הנאצית והן ברדיפת היהודים. בתחילת דרכה אומנם תכננה לנצל את כוח העבודה היהודי בהונגריה, אבל בעקבות לחצו של אייכמן הוחלט למסור "בהשאלה" לגרמניה את היהודים בגילאי העבודה: הגברים בפלוגות העבודה, נשים בנות 16-40 וגברים בני 16-60 שגויסו במיוחד מקרב היהודים בבודפשט. בתחילה הועסקו יהודים אלה בחפירת שוחות סביב בודפשט, ואחרי זמן מה הועברו במצעדי המוות הידועים עד הגבול הגרמני או נשלחו ונמסרו לידי אנשי האס.אס. יהודים אלה נוצלו לבניית קו ההגנה בגבול האוסטרו-הונגרי או נשלחו ישר למחנות באוסטריה.

מגורשי שטראסהוף

בתחילת יולי 1944 הגיעו לאוסטריה משפחות שלמות מקרב יהודי ערי המחוז בהונגריה. כ-15,000 יהודים, נשים וגברים, זקנים וילדים. 15,000 יהודים נוספים מבודפשט אמורים היו להישלח לאוסטריה בתנאי שיחודשו הגירוש מעיר הבירה.

אחרי הגעתם לשטראסהוף ליד וינה הם נשלחו קבוצות-קבוצות למקומות עבודה שונים – לבתי חרושת, לעבודות חקלאות או לפינוי הריסות ברחובות וינה המופצצת. הם עבדו עבודה קשה, 10-12 שעות ביממה, לרבות ילדים מגיל 12-13. במקומות אחדים גם בני תשע ו-70 גויסו לעבודה. הם התגוררו במחנות ליד בתי החרושת, בבתי ספר, באורוות ובקסרקטינים, קיבלו מזון דל, לגופם הבגדים שלבשו בעת הגירוש, ולא קיבלו חדשים גם לאחר שאלה נתבלו. רק קבקי עץ חילקו להם בחורף. תוך פרק זמן קצר היו מורעבים, ירודים במשקל, סבלו מהקור ומהמכות של השומרים האוקראינים והגרמנים.

היהודים האלה היו בקשר בלתי אמצעי עם האוכלוסייה האוסטרית. במקומות העבודה, בעת פינוי ההריסות ברחובות, בהליכה או בנסיעה אל מקום העבודה וממנו. על פי עדויות הניצולים, מצטיירת תמונה מפליאה של "האוסטרי היפה", הרחום, המוכן להושיט עזרה ליהודים. הכוונה כאן אינה להצלה ולהסתרה, אלא לאנשים שפעלו בעילום שם בלי להכיר אישית את היהודי שדחפו לכיסו בחשמלית תפוח או כרטיס מזון, שהגניבו במקום העבודה פרוסת לחם ובקבוק חלב עבור התינוקות וזרקו בגדים דרך גדר המחנה.

כמה עדויות מלמדות על התופעה. טיבור באואר היה בן 10 בעת גירושו לשטראסהוף. הוא עבד עם המבוגרים 12 שעות ביממה בווינה בפינוי הריסות. העובדים נשאו על בגדם מגן דוד צהוב ועליו הציון "יהודי" בגרמנית. זהותו הייתה ברורה לכל מי שניגש אליו בחשמלית ודחף לכיסו תפוח או מזון אחר. כך הוא כתב ביומנו: "התרגלתי לכך ולמדתי לדעת, שאם אני מרגיש יד זרה בכיסי אין אני צריך להתרגש. לא לכייסני הם רוצים אלא להיפך, לדחוף לשם תפוח עץ, או מזון אחר".

נעמי קמה הייתה בת 17 בעת שגורשה עם משפחתה לשטראסהוף. היא עבדה יחד עם אחיה בן ה-13 בעבודות שונות, בבתי חרושת ללבנים ובמפעל לחלקי מטוסים. בעדותה גם היא מספרת על הרעב הגדול ששרר בין המגורשים ועל האוסטרים הטובים שנתנו לפעמים לחם לאחיה הקטן. בנסיגה הגדולה בסוף מרס 1945 עשתה את דרכה תחת משמר האס.אס יחד עם אלפי מגורשים בדרכי אוסטריה. בערב הגיעו לליניץ. אדם זר ניגש אל משפחת נעמי והזמין אותם ללינת לילה. הוא רק ביקש אותם שיהיו שקטים, פן יגלו השכנים את בואם. מעידה נעמי:

השולחן היה ערוך, מלא במזון טוב. לאחר שאכלנו התרחצנו במים חמים ושכבנו לישון במיטות. בבוקר עזבנו את הבית בשקט. לא יודעים את שם האיש ולא יודעים את שמו של מנהל הדואר בלינץ, שכיבד אותנו בלחם ובנקניק והציע להסתיר אצלו את אחי הקטן. אבל אנו לא רצינו להיפרד והמשכנו את דרכנו יחדיו.

רחל גדיש ממגורשי שטראסהוף מספרת בעדותה, שהיא ובני משפחתה עבדו כולם במפעל סריגה לייצור גרביים עבור הצבא הגרמני. היה זה מקום קטן ליד גמינד (Gmünd). אחיותיה, בגילים 13-19, עבדו גם הן במפעל, מי ליד מכונת הסריגה ומי בניקוי הגרביים וסימונן. הרעב היה גדול. בלילות יצאו לגנוב תפוחי אדמה מהשדות, למרות הסיכון. אחותה הקטנה קיבלה יום יום פרוסת לחם במרגרינה מאחד העובדים במפעל. לא במישרין, כי חל איסור חמור על כל מפגש או מגע בין הפועלים למגורשים היהודים.

על פרוסת לחם במרגרינה ובקבוקי חלב שקיבלה עבור בנה הקטן מספרת גם אסירה בשם רוזה. היא גורשה יחד עם הוריה ועם בנה בן השנתיים לשטראסהוף. משם נשלחה המשפחה לקינברג (Kienberg) לעבודה בבית חרושת לתחמושת. למרות האיסור החמור מטעם השלטונות התפתחו יחסים אנושיים בין הפועלים לבין המגורשים. מדי פעם השאירו לה במקום מסוים לחם או חלב, בלי שתדע מי הוא התורם. שנה לאחר מכן, בהיותה עוד במחנה מעבר על אדמת גרמניה, רשמה ביומנה:

"(17.8.1945) הלכתי היום ברחוב ובידי לחם בסוכר. נגסתי מדי פעם בפעם בלחם. אם גרמנייה מורעבת עם תינוק בזרועה התחננה בפני שאתן מהלחם לתינוקה. מובן שנתתי לה, הרי עוד זכור לי היטב עד כמה סבל מחרפת רעב בני הקטן, וזוכרת אני את האוסטרים הטובים שנתנו מדי פעם בסתר לחם או דברי מזון אחרים למרות הסיכון".

הגברת צייזלר, שגורשה עם בתה בת ה-16, עם בעלה ועם חמותה, עבדה בווינה בפינוי הריסות. היא הייתה אשה נועזת, עזבה את העבודה, ניגשה אל מאפייה בקרבת מקום וביקשה מהמוכרת לחם. לחם נמכר בתקופה זו רק לפי תלושי מזון גם לאוסטרים. המוכרת הבינה מייד את מצבה, ובלי לשאול הרבה דחפה לידה כיכר שלמה והבטיחה לספק לה לחם יום יום אם תצליח להגיע לחנות.

קיימת עדות על משפחת הלצל (Hölzl), בני עיירה קטנה באוסטריה, ששכרו מהשלטונות יהודים מקרב המגורשים לעבודת כפייה. למעשה עשו זאת כדי לציידם בדברים שהיו חסרים להם מאוד: "ערכו בשבילנו את השולחן באופן חגיגי עם מפה לבנה, כאילו היינו אורחים ולא

עובדי כפייה", מספרת בעדותה מרים היינל, "אורחת" בבית הלצל. היא הייתה בת 14 בעת הגירוש מהונגריה.

מתן מזון ליהודים היה כרוך בסכנה באוסטריה. הדבר מסתבר ממסמכי המשטרה באמשטטן (Amstetten). אשה מבני המקום עמדה לחקירה משטרתית, כי הלשינו עליה שנתנה חלב ולחם לילדים בקרבת לשכת העבודה המקומית. היא טענה להגנתה, שלא ידעה כלל שמדובר בילדים יהודים, והתיק נסגר לאחר חודש ימי חקירות ובירורים.

מן הראוי להדגיש, שגם מגורשי שטראסהוף סבלו מן המעשים של מפקדים סדיסטים דוגמת זיידל (Seidl), שנתן פקודה לסגור את דלתות קרונות הרכבת שעמדה בתחנת וינה למשך ימים על מגורשי שטראסהוף, ללא מים ומזון, בעת הפצצות כבדות על התחנה. המגורשים סבלו ממכות מהשומרים האוקראינים וממפקדי עבודה גרמנים, שערכו בלילות חיפוש אחרי מזון מוסתר. בין מגורשי שטראסהוף היו גם כאלה ששולחו לאושוויץ ולמאוטהאוזן ומשם לגונסקירכן (Günskirchen), או נפלו קורבן ברגע האחרון לטבח המוני על ידי אנשי הא.ס.א.

יחסה של האוכלוסייה האוסטרית אל בני קבוצה זו הוא בהחלט תופעה מיוחדת. גם הדוחות שנשלחו מהרשויות המקומיות אל המרכז משקפים את יחסם האוהד של האוכלוסייה המקומית אל מגורשי שטראסהוף. הדוח שנשלח מאמשטטן באוגוסט 1944 כולל את התיאור ואת המסקנות שלהלן:

ניצול כוח העבודה היהודי הנ"ל לא עלה יפה לפי הניסיון המקומי. אנשים עלובים אלה, בעברם ברחובות לעבודה בבוקר ובערב, מעוררים צער וחמלה בקרב האוכלוסייה, בפרט שמדובר בעיקר בגברים ונשים מבוגרים ומורעבים, דבר שבולט לעין וידוע בקרב התושבים [...] לא ניתן להעסיקם בקבוצות גדולות. הם עובדים בקבוצות של 10 איש אצל הכפריים, וזה מאפשר מגע ישיר בינם ובין התושבים הגרמנים ובני לאום אחרים. בדרך זו נוצרו קשרים ביניהם, והיהודים מקבלים מזון, כי רובם סולידריים אתם. הכנסת כוח עבודה יהודי לא קידמה את האנטישמיות בקרב בני האומה אף לא במקרה אחד. הם עוררו בהם צער וחמלה. רצוי מאוד להרחיק יהודים אלה מן המקום ולהעבירם למקום המיועד להם, למחנות ריכוז, אבל ללא ידיעת המקומיים.

הפקיד הנאצי שכתב את הדוח הזה ביטא נכון את המצב, שאפשר יחס אנושי ונכונות לעזרה מצד האוכלוסייה לאסירי מחנה שטראסהוף. זו הייתה מציאות שלא התקיימה לגבי קבוצות אחרות של עובדי כפייה יהודים במחנות באוסטריה.

המגורשים בתקופת שלטון "צלב החץ" (15 באוקטובר 1944 - 4 באפריל 1945

(

אין בידינו נתונים מדויקים על מספר היהודים ש"הושאלו" לעבודה לגרמנים בתקופת שלטון מפלגת "צלב החץ". לפי ההערכות היה מספרם 70,000-80,000 נפשות. לפי אחד הדוחות נמסרו 17,500 יהודים תוך שבוע אחד, מתחילת נובמבר 1944, בעיר הגבול Hegyeshalom. הגירושים נמשכו עד לכיתורה של בודפשט על ידי הצבא האדום ב-24 בדצמבר, וממערב הונגריה, שם שהו עוד יחידות של פלוגות העבודה, עד סוף מרס 1945.

לפי האומדן כ-35,000 יהודים מבין המגורשים מהונגריה הועסקו בבניית קו ההגנה נידר-דונאו (Nieder-Donau) שעבר חלקית בשטח הונגריה וחלקית בשטח של אוסטריה. היו אלה נשים וגברים שהגיעו במצעדי המוות מבודפשט או אנשי פלוגות העבודה שנמסרו בתקופה זו לידי הגרמנים.

אנשים אלה ואחרים, שנשלחו ישר לתוך אוסטריה, היו חסרי הגנה לחלוטין. אחרי כיתור בודפשט הם נותקו מכל עזרה מטעם הנציגויות הדיפלומטיות של המדינות הנייטרליות או מהמחותרת החלוצית שפעלה עד אז בעזרה והצלה. גם קסטנר, שישב בתקופה זו בווינה ידע על עשרות אלפי עובדי הכפייה מקרב יהודי הונגריה שבאוסטריה, לא הושיט להם כל עזרה.

מתחילת גירושם היו נתונים מגורשים אלה לרציחות ולהתעללות מצד השומרים ההונגרים והגרמנים – הן במצעד המוות מבודפשט לווינה (עד הגבול האוסטרי), הן בחודשי עבודת הכפייה והן במצעדי המוות בתוך אוסטריה ובמחנות שעל אדמתה. לא זו בלבד שעבדו עבודת פרך וקיבלו מזון מועט, סבלו מקור בהעדר בגדים חמים או נעליים ומחוסר בתנאים סניטריים בסיסיים, הם נפלו קורבן לרציחות היומיומיות של מפקדים מקומיים ומתו בהמוניהם בשל מחלת הטיפוס.

אומנם גרמניה הייתה זקוקה מאוד לידיים עובדות להקמת קו ההגנה הזה; אבל תולדותיהם של עובדי הכפייה היהודים במערב הונגריה ובאוסטריה מלמדות אותנו, שהשיקולים הרציונליים של תועלת כלכלית היו משניים לעומת רצונותם של אנשי האס.אס. ואנשי "צלב החץ". מדיניות ה"השמדה על ידי עבודה" (Vernichtung durch Arbeit) הידועה ממקומות אחרים במזרח אירופה, התקיימה גם כאן במלוא עוצמתה.

היהודים עבדו בקבוצות גדולות תחת עינם הפקוחה של משמרות האס.אס. או שומרים אחרים. הם הועסקו בהקמת ביצורים, בכריתת עצים, בעבודה במחצבות; הם חיו בתנאים של מחנה ריכוז, עמדו כל בוקר שעות, יחפים בשלג ובכפור ב-Appel, ונרצחו בצורות שונות ומשונות. בעיר הגבול Kőszeg הומתו יהודים חסרי כוח על ידי גז.

יחס האוכלוסייה אליהם היה בדרך כלל מרוחק ועוין. אין ולו גם מקרה אחד של חסיד אומות העולם מהתקופה הזו מקרב האוכלוסייה ההונגרית, ואך בודדים מקרב האוכלוסייה האוסטרית.

עלובי החיים האלה, בבגדיהם הבלויים, רעבים לאוכל ולמלה טובה, לא עוררו צער וחמלה בקרב האוכלוסייה, אלא רתיעה וסלידה. אחרי הנסיגה מן הגבול האוסטרי-הונגרי הם המשיכו במצעדי המוות בתוך אוסטריה תחת השגחת אנשי הא.ס.א. לפי עדויות, בעיר גראץ (Graz) ובכמה ערים נוספות התנפלו מקומיים על האסירים ההולכים במצעדי המוות, ירקו עליהם וזרקו עליהם אבנים.

יש לציין, שגורל היהודים ממגורשי שטראסהוף שנשלחו לעבוד בהקמת קו ההגנה בנידר-דונאו היה כגורל אחיהם. היו מקרבים שהגיעו למקום ממש ברגעים האחרונים של קיום הרייך השלישי. הם מצאו את מותם בטבח המוני שבוצע על ידי אנשי הא.ס.א. עם השתנות מצבם, השתנה גם היחס האוכלוסייה אליהם.

סיכום

המסקנה המתבקשת מסקירת תולדותיהן של שתי הקבוצות של עובדי הכפייה היהודים מהונגריה באוסטריה (או הגבול האוסטרי-גרמני) מראה שתיתכן סיטואציה מיוחדת שבה מתאפשרים הן רצח האסירים והן הנכונות לעזרה. את מרכיבי הסיטואציה ביטא דווקא המפקח הנאצי בדוח ששלח מאמשטטן לממונים עליו ובו מנה את הסיבות שעוררו רגשי אהדה ונכונות לעזרה בקרב האוכלוסייה המקומית כלפי מגורשי שטראסהוף: הם לא היו מבודדים במחנות ריכוז, הם באו במגע ישיר עם האוכלוסייה המקומית, הם עבדו בקבוצות קטנות של 10 עובדים ללא שמירה, ללא השגחת הא.ס.א.; נוצרו קשרים אישיים ורגשי הזדהות עם סבלם; מראה הזקנים והילדים המורעבים עורר רגשי צער וחמלה. כלומר, ברגע שלא אבד והיטשטש צלם האנוש של האסירים, יחסה של האוכלוסייה אליהם היה בהתאם. אם בודקים את מצב הקבוצה השנייה נוכחים לדעת, שהיהודים "שהושאלו" לעבודה היו מבודדים בתנאים של מחנה ריכוז, לא היו במגע ישיר עם האוכלוסייה (או עם עובדי כפייה לא יהודים), עבדו בקבוצות גדולות בפרוייקטים גדולים תחת שמירה של הא.ס.א., ולא נוצר כל מגע חיובי בינם לבין הסביבה. בעיני השומרים ובעיני האוכלוסייה לא הייתה להם דמות של בני אנוש; הם היו סטריאוטיפים של רוע, סמל האויב שצריך להשמידו, שקל להורגו.

מקור: בשביל הזכרון, 37, 2000, עמ' 24-28.

